

Олена Бачинська
(Одеса)

СЛУЖБА ЗАПОРОЖЦІВ І ТАТАР В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ. КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XIX ст. (за документальними джерелами)

До уваги читачів пропонується аналіз документальних джерел, в тому числі османсько-турецьких документів, про службу задунайських козаків і татар в Османській імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Дані документи за характером поданої інформації можна поділити на дві групи. Перша – характеризує ситуативні випадки поєднання служби задунайських запорожців і татар, друга – спільну службу в постійно діючому з 1826 р. регіменті.

Ключові слова: задунайські запорожці, татарські підрозділи, Османська імперія, служба.

Перебування запорожців у межах Османської імперії наприкінці XVIII – 20-х рр. XIX ст. належить до історії Задунайської Січі. Активні дослідження даного питання розпочалися з 90-х рр. XX ст. Через брак необхідних джерел наявні монографії, дисертаційні дослідження та статті залишають чимало недостатньо розроблених аспектів з історії так званих турецьких або задунайських запорожців. Одним із них є служба задунайців у складі османської армії, зокрема й їхні спільні дії з татарськими підрозділами. Можливість таких спільних завдань виявляється цілком реальною, адже одні й інші складали легко-кінні підрозділи. Для висвітлення даного питання розглянемо документальні джерела з Управління османських архівів (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri) (м. Стамбул, Туреччина), що містять необхідну інформацію й зауачені вперше. Їх можна поділити на дві групи.

Перша група повідомляє про ситуативні залучення спільних загонів задунайських козаків і татар для виконання бойових та інших завдань.

Так, наприклад, під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. турецький уряд мобілізував запорожців, фірман про це був зачитаний в Адріанополі «колишнім запорозьким козакам, які тепер займаються переважно рибальством у Дунаї». Для керівництва обрали «одного спритного» і призначили «його господарем козацьким»¹.

З кінця грудня 1787 р. головні сили задунайців стали табором біля м. Тузли. Сюди з Аккермана й з-за Дунаю прибула флотилія у складі турецького корабля та 14 запорозьких човнів. Підпорядковувались вони кримському ханові Селім-Гірею². Вже 30 вересня 1787 р. запорожці наблизилися і вступили в бій з російськими військами поблизу фортеці Кінбурн. До кінця 1787 р. значні контингенти їх були зосереджені під Очаковим і на острові Березань (близько 1200 козаків піхоти, 300 – кінноти, не-

величка кількість човнів). У Дністровському лимані та у гирлах Дунаю знаходилась флотилія турецьких запорожців, вони входили також до залог фортеці Аккермана, Бендер, Ізмаїла, Кілії. Так, поблизу Вилкового і Кілії діяла флотилія з 18 човнів і 20 дубів у складі близько 4 тис. козаків. Біля Ізмаїльської фортеці зосереджувалось понад 500 кінних запорожців і 25 човнів з 50 гарматами. У складі іррегулярного корпусу хана Бехті-Гірея задунайці дислокувались поблизу фортець Бабадаг, Ісакча, Мачин. У цьому районі зосереджувалось понад 500 кінних та 400 піших задунайців. Задунайський виходець Степан Губа, розповідаючи у січні 1791 р. про зосередження запорожців в Ісакчинській окрузі, підкреслював, що із 900 осіб було «старих козаків – до ста, інші – зібрані із різних людей» на чолі з Яковом Гардовим³.

Вже у 1797 р. російський агент (драгоман) у Галаці П. Ренський повідомив генеральному консулу в Яссах І. Северину про те, що «турецьких запорозьких військ кошовий» приїжджав до нього і під час цієї таємної зустрічі розповів, що задунайських козаків вже є близько 20 тисяч і внаслідок розпочатих військових дій проти заколотників Пазванд-оглу був надісланий один зі старшин ще збирати козаків вниз по Дунаю. Зібрані частини задунайців мали підпорядковуватись назирю фортеці Браїла. Після кількох років війни та невдалих спроб приборкати Пазванд-оглу султан змушений був у 1799 р. затвердити його пашею і визнати його правителем Відінського пашалику. Однак боротьба продовжувалась і у 1801 р. російські дипломати фіксували, що 700 задунайців із загонів браїльського назиря залишали частини і повертались додому через несплату їм грошей, а «Пазванд-оглу з задоволенням сприймав вісті про втечі козаків, оскільки лише вони одні його військам здавались найстрашнішими». Врешті гроші були надані, а «адріанопольський Хасан-паша від імені уряду запевняв кошового навіть у тому, що «по завоюванню Криму, він буде відданий у володіння запорожцям»⁴. Браїльський назир дуже активно використовував частини задунайців в боротьбі з Пазванд-оглу і повернувшись до їхньої «старанності» увагу й інших турецьких намісників. Так, у серпні 1803 р. воевода Волощини мав утримувати тисячу задунайських козаків та тисячу вояків-«мусульман» для захисту власної території⁵. Одним із центрів напруги було і м. Калараші (тепер м. Келераші у Румунії). Відомо, що сюди загонали козаків з Браїли направлялись для вирішення суперечок між силами Терсенікли-оглу та Йиликоглу Сулейман-аги⁶. Один із таких загонів нараховував понад 400 вояків: кошового отамана, писаря, одного баш чауша (старшого офіцера), двох перекладачів, 4 полковників, 4 чаушів, 3 пушкарів і 400 козаків. Разом з козаками направлялись й татари в такій самій кількості⁷.

Деякі документи дозволяють припустити, що територією, з якої збирали податки на утримання козаків протягом 1800-1804 рр. була територія воеводи Волощини (Eflak voyvodası)⁸. Так, наприклад, воевода Волощини у березні 1802 р. надавав гроші для закупівлі продовольства двом тисячам козаків, а у липні 1803 р. він

мав забезпечити необхідним тисячу мобілізованих козаків і тисячу солдатів-мусульман (можливо татар?) зі султанського війська⁹.

З початком російсько-турецької війни 1806-1812 рр. мобілізовані частини турецьких запорожців знаходились під загальним керівництвом браїльського назиря Ахмет-паші і безпосереднім керівництвом кошового отамана Г. Коваля, місцем перебування якого була фортеця Браїла. Разом з кошовим отаманом у Браїлі знаходився писар Д. Білий і духівництво. Вже у листопаді 1806 р. близько двох тисяч запорожців з Ізмаїла були переведені до Браїли. За наказом браїльського назиря стягувались до фортеці й інші задунайські частини, зокрема, з Кілії, Вилкового, Галаца, Бальчика, Мачина. За підрахунками Олександра Ланжерона, який командував корпусом на Дунаї, у фортеці Браїла знаходилося до трьох тисяч задунайців, які могли «завдавати шкоди більш, ніж турки і татари»¹⁰. Про значну кількість задунайців на початку війни, що підтримували браїльського назиря, свідчать й інші дані. Зокрема й те, що він виступав проти рушукського аяна, згодом Великого візира Мустафи паші (Байрактара) з 3-4 тисячами запорожців¹¹.

12 серпня 1807 р. між Росією та Портою було укладено Слободзейське перемир'я під час якого запорожці Браїли займались рибальством або виконували різноманітні доручення місцевих турецьких чиновників. Після відновлення бойових дій у березні 1809 р. російські війська оволоділи Ісакчею, Тульчею, Бабадагом, Мачином, Ізмаїлом і запорожці разом з турецькими військами переходили до Браїли¹². 21 листопада (3 грудня) 1809 р. турецькі війська Браїли капітулювали. Разом з назирем пішло 1100 вершників, 4100 піхоти, 11300 мусульманських жителів. Задунайські запорожці, які залишались служити в турецькій армії з Браїли перейшли до фортеці Рушук. Очолив їх під час переходу до фортеці Рушук кошовий отаман С. Кальніболоцький.

Вже на початку 1821 р. загони грецьких патріотів на чолі з О. Іпсіланті мали бої з турецькими військами в Подунав'ї та Дунайських князівствах, де знаходились задунайські козаки, а саме – в турецькій армії сераскера Озим-паші; близько двох тисяч в Яссах; частина на чолі з наказним отаманом Никифором Бідугою перебували у Волощині. Упродовж 1824-1826 рр. більше тисячі козаків були дислоковані в район Мореї (п-ів Пелопонес), 40 козацьких чайок брали участь у боях під Міссолунгою (м. Месолонгіон) упродовж травня 1825 р. – квітня 1826 р.¹³. Відомо також, що у квітні 1821 р. задунайці разом з татарським з'єднанням Бахадир-Гірея були направлені в Бабадаг для боротьби з місцевими феодалами¹⁴.

Друга група документів свідчить про створення постійного полку зі спільним контингентом козаків і татар. Після цього в документах постійно зустрічаються дані про спільні козацько-татарські підрозділи.

Так, в регулярних частинах Османської армії служили лише мусульмани, немусульманські піддані імперії (греки, серби, ал-

банці та ін.) виконували допоміжну військову службу. В зв'язку з реформуванням армії на початку XIX ст. першими на службу в регулярні частини залучили на добровільній основі козацьке населення Добруджі – запорожців і некрасівців. Зокрема, вже з осені-зими 1826 р. козацькі частини входили до регулярного кавалерійського регіменту, що забезпечував порядок у провінції Сілістра. Регімент складався з трьох дивізіонів (частин) – турецького, татарського й запорозько-козацького. Формування регіменту було покладено на сілістрійського намісника Ахмет-пашу, він мав діяти за спеціально розробленим для даного з'єднання положенням від 16 листопада 1826 р.¹⁵ (хоча перед цим для більшості провінційних залог Османської імперії як зразок брали положення для залоги фортеці Відін). Підрозділи формувались з округів Бабадаг, Мачин і Сілістра, змінювалися кожні чотири місяці. На 1323 офіцерів і рядових кавалеристів – 329 складала запорозько-козацькі вояки. Запорозько-козацьку частину обов'язково мав очолювати мусульманин, першим отримав звання керівника (Kazak Başı) цієї частини Алі Коч Ага. Крім нього, в частині було 3 капітани (Yüzbaşı), 6 лейтенантів (Yüzbaşı Mülâzımı), 3 прапорщики (sancakdar), 6 сержантів (çavuş), 30 капралів (сотників, Onbaşı) і 270 кавалеристів, священник, 3 постацьальники, 6 трубачів. Всім офіцерам і рядовим кавалеристам надавалась майже однакова платня (козаки отримували наполовину менше провіанту, ніж їхні колеги по регіменту), а також уніформа. Капітан запорозько-козацької частини носив «трансильванський «карак» білої смушки» зі шликом, а всі інші «чорної смушки», куртки блакитного кольору, плащ (gömlek), дощовик з капюшоном, чоботи. Озброєння капітана складав штик і шамшур (şimşir), а рядових кавалеристів ще й кавалерійський пістоль. Козацькому капітану (Yüzbaşı) сплачували на місяць – 100 курушів, хорунжому (прапорщик, sancakdar) і сержанту (çavuş) – по 50, капралу (сотник, Onbaşı) – 30, священнику – 25. Така платня була практично однаковою з подібними підрозділами турків або татар¹⁶.

З квітня 1827 р. козаки разом з «кавалеристами від татар, орд, які знаходяться на берегах Дунаю» з судово-адміністративних округів – каза Бабадаг і Мачин мали забезпечувати порядок у Сілістрі чотири місяці¹⁷. Частину з вищезгаданого регіменту з козаків, татар та турок мали відправити до Стамбулу для навчання¹⁸.

На початку нової російсько-турецької війни 1828-1829 рр. султанський уряд оголосив мобілізацію козаків, вони мали бути забезпечені усім необхідним тутьчинським Ібрагім пашею для дислокації в Румелії¹⁹. Частина задунайців (близько двох тисяч) на чолі з кошовим отаманом пішла до Сілістри. Здебільшого це були козаки, які дотримувались протурецьких настроїв. Платню їм разом з татарами визначали окремо²⁰.

Служили задунайські козаки в османській армії спільно з татарськими підрозділами і після переходу кошового отамана Йосипа Гладкого до Росії й ліквідації Задунайської Січі в травні 1828 р.

Як свідчать османсько-турецькі документи, у 1829 р. знову було організовано окремі підрозділи разом з офіцерами нараховував 1300 військових вершників «з перебуваючих на окільній місцевості Татарських орд, Турецьких вояків» і козаків, за безпосередньою участю Силістринського валі Ахмеда Паші²¹. У липні 1830 р. татарські частини разом з козацькими були відправлені знов до Стамбула для «здійснення військової підготовки і тренування цих вершників та реформування їхнього обмундирування»²².

Таким чином, перебуваючи на службі в Османській імперії запорожці виконували не лише бойові завдання у складі османської армії під час російсько-турецьких війн кінця XVIII – 20-х рр. XIX ст., але й воювали проти опозиційних султанському урядові феодалів, відбували охоронну та патрульну службу в турецьких фортецях. Досить часто вони здійснювали цю службу разом з татарськими підрозділами. У цілому їх служба стала однією з яскравих сторінок не лише української, але й османської військової історії.

Примітки:

1. Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр. : історико-документальний нарис / А.Д. Бачинський. – Одеса : МП «Гермес», 1994. – С. 20.
2. Там само.
3. Бумаги кн. Г.А. Потемкина-Таврического. 1790-1793 гг. // СВІМ ; под ред. Н.Ф. Дубровина. – СПб. : Воен. тип., 1895. – Вып. VIII. – С. 219.
4. Бачинський А.Д. Січ Задунайська... – С. 34.
5. *Vaşbakanlık Osmanlı Arşivleri* (далі – BOA). – Fon adı: NAT. – Dosya № 133. – Gömlek № 5492.
6. BOA. – Fon adı: NAT. – Dosya № 50. – Gömlek № 2355A. – Sof. 1.
7. BOA. – Fon adı: C.AS. – Dosya № 409. – Gömlek № 16908. – Sof. 1.
8. BOA. – Fon adı: C.AS. – Dosya № 409. – Gömlek № 16908. – Sof.4; Fon adı: C.AS. – Dosya № 505. – Gömlek № 21087. – Sof.4; Fon adı: NAT. – Dosya № 50. – Gömlek № 2355A. – Sof. 4.
9. BOA. – Fon adı: NAT. – Dosya №133. – Gömlek № 5492. – Sof. 1; Fon adı: C.AS. – Dosya № 505. – Gömlek № 21087. – Sof. 1.
10. Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА), ф. 14209, оп. 165, зв. 24, спр. 56, ч. 2, арк.7; Записки графа А.Ф. Ланжерона. – 1907. – Кн. 2, июнь. – С. 613.
11. Каюк С.М. Задунайська Січ (1775-1828 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / С.М. Каюк. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 125.
12. Бачинський А.Д. Життєописи задунайських запорожців. 1809 р. травень / А.Д. Бачинський // Записки історического факультета ОГУ ім. І.І. Мечникова. – 1996. – Вып. 1. – С. 241-248.
13. Кондратович Ф. Задунайская Сечь [по местным воспоминаниям и рассказам] / Ф. Кондратович // Невичерпні джерела пам'яті : зб. наук. статей, матеріалів і републікацій. – Одеса, 1998. – Т. II: Задунайська Січ. – С. 54-55, 307.
14. BOA. – Fon adı: NAT. – Dosya № 934. – Gömlek № 40431. – Sof. 1.
15. Avigdor L. The Contribution of Zaporozhian Cossacks to Ottoman Military Reform: Documents and Notes / L. Avigdor // Harvard Ukrainian studies. – 1982. – V-VI, number 3. – P. 392-407. – Doc. 1-2.
16. Ibid. – P. 381-382.
17. BOA. – Fon adı: C.AS. – Dosya № 409. – Gömlek № 16908. – Sof. 4.

18. BOA. – Fon adı: HAT. – Dosya № 309. – Gömlek № 18248.
19. BOA. – Fon adı: HAT. – Dosya № 1087. – Gömlek № 44249. – Sof. 1.
20. BOA. – Fon adı: C.AS. – Dosya № 636. – Gömlek № 2682.
21. BOA. – Fon adı: HAT. – Dosya № 296. – Gömlek № 17641.
22. BOA. – Fon adı: HAT. – Dosya № 296. – Gömlek № 17595.

Olena Bachynska

SERVICE OF ZAPOROZHIAN COSSACKS AND TATARS IN OTTOMAN EMPIRE. THE END OF XVIIITH – THE BEGINING OF XIXTH CENTURY (by documentary sources)

The author propose to the attention of readers analysis of documentary sources, including osman-turks documents, about service of zadunay Cossacks and Tatars in Ottoman empire at the end of XVIIIth – to beginning of XIXth century. These documents by the character of the given information is possible to divide into two groups. First characterizes the situation cases of combination of service of the zadunay Cossacks and Tatars, second talks about general service in constantly regiment, which operated from 1826.

Key words: zadunay Zaporozhian cossacks, Tatar troops, Ottoman empire, service.

Алена Бачинская

СЛУЖБА ЗАПОРОЖЦЕВ И ТАТАР В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ. КОНЕЦ XVIII – НАЧАЛО XIX в. (по документальным источникам)

Вниманию читателей предлагается анализ документальных источников, в том числе османсько-турецьких документов, о службе задунайских казаков и татар в Османский империи в конце XVIII – начале XIX ст. Эти документы за характером поданной информации можно разделить на две группы. Первая – характеризует ситуативные случаи сочетания службы задунайских запорожцев и татар, вторая – общую службу в постоянно действующем с 1826 года регименте.

Ключевые слова: задунайские запорожцы, татарские подразделения, Османская империя, служба.

Отримано: 22.10.2015.